

PERYPATETYCKA SZKOŁA (gr. περιπατητικὴ αἵρεσις [peripatetiké háire-sis]) – wspólnota badawcza, dla której głównym przedmiotem i inspiracją był Arystoteles i jego dzieła.

NAZWA I ZWYCZAJE SZKOŁY. Gr. określenie περίπατος [perípatos] oznacza przechadzanie się, spacer albo miejsce dla odbywania takich czynności – portyk, krużganek. Dysputa podczas przechadzek była zwyczajem nie tylko Arystotelesa; wcześniej i później czyniło tak wielu dyskutantów i wykładowców, np. Sokrates, Platon, Menedemos i Polemon (zob. DLaert II 130, III 27, IV 19). W tym zwyczaju, ośmieszanym przez ówczesnych komediopisarzy, zdarzało się mistrzowi i uczniom przystanąć czy usiąść, aby zerknąć do pomocy dydaktycznych, takich jak wykresy niebios czy tabele anatomiczne. Arystoteles tym obyczajem przyczynił się do tego określenia nazwy swej szkoły. Jako syn lekarza ze Stagiry zalecał w ogóle spacer; ilustrując przyczynę celową podawał właśnie przykład spaceru dla dobrego samopoczucia (*An. post.*, 94 b). Diogenes Laertios w *Żywotach i poglądach słynnych filozofów* (V 3) podaje za Hermippossem taką wersję: „[...] w czasie, kiedy Arystoteles w imieniu Ateńczyków udał się z poselstwem do króla Filipa, scholarchą w szkole Akademii został Ksenokrates. Kiedy zaś Arystoteles powrócił i zobaczył, że przez kogoś innego kierowana jest szkoła, wybrał portyk (περίπατος) w Lykejonie i spacerując aż do namaszczenia się oliwą zwykł z uczniami wspólnie filozofować (συμφιλοσοφῆν [symphilosophéin]), stąd wzięło się określenie perypatetyka” (tłum. M. W.). Wymowne jest tu określenie „wspólnie filozofować”, wraz z przyjaciółmi, aby każdy mógł uprawiać to, co najbardziej miłuje, co dla Stagiryty stanowiło sens życia (oprócz filozofii wspólne uczyty, grę w kości, gimnastykę czy łowy – *E. nic.*, 1172 a).

Z testamentu Teofrasta, cytowanego też przez Diogenesa Laertiosa (DLaert V 51–52), wynika, że Lykejon obejmował wtedy Musejon (sanktuarium Muz) z posągami bogiń, portykiem, ogrodem, domostwem, wyposażeniem badawczym i biblioteką. Do Musejonu zalecił Teofrast dobudowanie jeszcze jednego portyku, w którym miały być przechowywane tablice ilustrujące obroty ziemi. To właśnie Musejon i περίπατος w Lykejonie posłużyły za wzór dla zorganizowanego przez Ptolemeusza w Aleksandrii Muzejonu z portykiem, wyposażeniem badawczym i ogromną biblioteką. Demetrios z Falernu, ateński mąż stanu i perypatetyk dbał o Lykejon w Atenach, przysłużył się

też wydatnie w organizacji Biblioteki Aleksandryjskiej. Straton z Lampsaku, zanim został scholarchą Lykejonu po Teofraście, przebywał najpierw w Aleksandrii jako uczonego i nauczyciel Ptolemeusza II Filadelfosa.

Perypatetykami nazywano nie tylko bezpośrednich uczniów Arystotelesa i jego następców (scholarchów) w Lykejonie, ale też arystotelików w późnym antyku i tysiącletniej epoce greckojęzycznego Bizancjum. Jest to pojęcie szersze od nazwy własnej Lykejonu, czyli szkoły filozoficznej w Atenach założonej przez Arystotelesa, która trwała w tym miejscu do 86 przed Chr. – do barbarzyńskiego zdobycia Aten przez Rzymian pod wodzą Sulli.

Cycon (*Księgi akademickie*, I 4) w ten sposób utrwalił nazwę tej szkoły: „Ci którzy byli wraz z Arystotelesem, nazywani są perypatetykami, ponieważ rozprawiali przechadzając się w Lykejonie (quia disputabant inambulando in Lycio)”.

Określenie perypatetyków nie wywodzi się od miejsca ani od założyciela, jak w przypadku innych szkół ateńskich, lecz od owego charakterystycznego zwyczaju (ἀπὸ συμπτωμάτων, ὡς οἱ Περιπατητικοί [apó symptomaton, hos hoi Peripatetikói] – DLaert I 17). Dosłowny sens tej nazwy pozostawał wymowny w przypadku zwł. takich perypatetyków, jak Dikiarchos z Messany, historyk i geograf, rzecznik życia praktycznego, który przyrównywał aktywność filozoficzną do politycznej, jak postępują „ci co przechadzają się po portykach” (ἐν ταῖς στοαῖς ἀνακάμπτοντας περιπατεῖν [en tais stoáis anakámptontas peripatéin] – *Geographica*, frg. 29). Perypatetyckie uprawianie filozofii miało być aktywnym i badawczym trybem życia wraz ze współpracownikami i uczniami.

Gelliusz (*Noctes Atticae*, XX 5) podaje: rano spacerując w Lykejonie prowadził wywody bardziej fachowe o naturze i logice, natomiast wieczorem stawiał tam kwestie retoryczne, sofistyczne i polityczne dla szerszej publiczności. Takemu spacerowi porannemu i wieczornemu (ἑωθινὸς – δειλινὸς περίπατος [heothinós – deilinós perípatos]) odpowiadać miało rozróżnienie wykładów i ksiąg Arystotelesa na egzoteryczne (ἐξωτερικά [eksoteriká]) i akroamatyczne (ἀκροατικά [akroatiká]). Pisma egzoteryczne, czyli dialogi literackie, nie zachowały się, natomiast pisma akroamatyczne czy ezoteryczne, czyli głównie notatki z wykładów, posiadamy dzięki późniejszemu ich wydaniu przez Andronikosa z Rodos.

Pod pojęciem p. sz. rozumiemy więc zarówno szkołę powstałą w Lykejonie, jak i kontynuatorów Arystotelesa. Łączyła ich wspólnota badawcza, a później podzielenie zasadniczych Arystotelesowych poglądów na całokształt nauk i sztuk. Niektóre z pism *Corpus Aristotelicum* dopracowane zostały bądź zredagowane zapewne przez późniejszych perypatetyków, jak traktaty *Etyka Wielka*, *O świecie*, *Problematy*, *Mechanika*, choć kwestia ich autorstwa pozostaje nierozstrzygnięta.

PIERWSI PERYPATETYCY. Z pism pierwszych perypatetyków ocalały tylko niektóre traktaty Teofrasta; z pozostałych autorów jedynie frg. i świadectwa doksograficzne. Katalogi ich dzieł cytował Diogenes Laertios (DLaert V 2–6), a relacje z ich nauk znamy też dzięki Cyceeronowi i późniejszym komentatorom Arystotelesa. Pierwsi perypatetycy – zgodnie z nastawieniem realistycznym i empirystycznym samego Arystotelesa – uprawiali nauki i sztuki pozytywne, unikając zarówno czynnika spekulatywnego, jak i dogmatycznego. Dziedziny, jakimi się zajmowali, to logika, retoryka, fizyka, astronomia, mechanika, botanika, psychologia, etyka, poetyka i polityka.

Uczeń i następcą Arystotelesa, Teofrast z Lesbos, niewiele odeń młodszy, żył jednak o ponad 3 dekady dłużej, pozostając scholarchą Likejonu. Napisał ponad 200 traktatów – od logiki i retoryki poprzez dziedziny przyrodnicze i matematyczne do psychologii, etyki i polityki; przetrwały takie wiekopomne, jak *Badania nad roślinami*, *Przyczyny wzrostu roślin*, *Charaktery*, księga *Metafizyki*. W tej ostatniej, podobnie jak Arystoteles, ujmował zagadnienia na sposób aporetyczny, choć kwestionował zasadność i uniwersalność przyczyny celowej i Pierwszego Poruszydźciela. Stawiał też ważny wymóg adekwatności pojęć i zasad noetycznych względem rzeczywistości zmysłowej.

Teofrast i Eudemos z Rodos rozwinęli badania logiczne w zakresie sylogizmów hipotetycznych, modalnych oraz topiki argumentacji. Pisma ich nie zachowały się, lecz na podstawie późniejszych relacji – głównie Aleksandra z Afrodyzji – możemy śledzić motywacje sporu ze stoikami wokół nadrzędności (w dzisiejszej terminologii) logiki nazw czy logiki zdań, gdzie racje przyznawano stanowisku perypatetyków.

Po Teofraście scholarchą został Straton z Lampsaku, przez 18 lat kierując Lykejonem (do 268). Jako perypatetyk kontynuował badania przyrodnicze, zyskując sobie przydomek „badacza natury” (φυσικός [physikós]). Z jego roz-

licznych pism zachowały się jedynie rozproszone frg. Wszelkie zjawiska sprowadzał do przyczyn naturalnych i materialnych, poprawiając naukę Demokryta w zakresie pojęcia próżni, ciężarów i ruchów. Dowodził istnienia rozproszonych próżni, cząsteczkowej budowy materii i przyspieszenia spadających ciał. Pojęcie duszy sprowadzał do substancji pneumatycznej i sensualizmu.

Teofrast i Straton różnili się od Arystotelesa w ważnych kwestiach dotyczących natury miejsca, czasu i ruchu, tzw. piątego elementu czy roli ognia jako pierwiastka. Straton zapewne inspirował uczonych aleksandryjskich do badań empirycznych nad mechaniką, pneumatyką, astronomią i medycyną. Jego uczniem miał być Arystarch z Samos, rzecznik systemu heliocentrycznego, a także lekarz Erasistratos zakładający „mikropróżnię” w fizjologii.

Etyka perypatetycka pozostawała w konfrontacji ze stoicyzmem i epikureizmem. Teofrast kontynuował Arystotelesowe empirystyczne nastawienie. Cnoty stanowią wartości najwyższe w spełnieniu eudajmonii, nie wykluczając jednak posiadania dobra zewnętrznego (*χορηγία* [choregía]). Teofrasta *Charaktery*, w którym naszkicował 30 typów ludzkich, wyraz wnikliwości moralnej i psychologicznej, to pismo najbardziej poczytne. Dysponujemy materiałem doksograficznym z *Epitomy*, czyli *Wyciągu* Arejosa Didymosa, na temat perypatetyckiej aretologii i politologii.

Ważnym motywem odziedziczonym po Arystotelesie było dociekanie historii różnych poglądów. Sam Stagiryta zwykł dokonywać przeglądu stanowisk swych poprzedników. Teofrast rozwinął doksografię w zakresie filozofii przyrody, Eudemos z Rodos w zakresie matematyki i teologii, Menon w zakresie medycyny. Ponadto perypatetycy wypracowali twórczość biografii i dotyczącą sukcesji szkół filozoficznych za sprawą Arystoksenosa z Tarentu i Sotiona z Aleksandrii.

Sz. p. po scholarchacie Stratona podupadła, w znacznym stopniu z powodu niedostępności dzieł Arystotelesa i Teofrasta. Teofast w swym testamencie zadbał o wspólnotę Lykejonu, ale księgozbiór szkoły przekazał niejakiemu Neleusowi, a ten wywiózł zasoby do Skepsis (k. Troady), a tam w ukryciu pisma te miały przeleżeć przez 2 stulecia, aż nabył je bibliofil Apellikon z Teos i przewiózł do Aten. Stamtąd zabrane zostały przez Sullę do Rzymu, gdzie gr. gramatyk Tyranion dokonał ich prowizorycznego powielenia. Jednak prawdziwego wydania dokonał ostatni scholarcha Perypatu – Andronikos z Rodos, któ-

ry „pisma Arystotelesa i Teofrasta rozdzielił na traktaty (εἰς πραγματείας [eis pragmatéias]), sprowadzając do tego samego właściwe założenia (τὰς οἰκείας ὑποθέσεις [tas oikéias hypothéseis])” (Porfiriusz, *O życiu Plotyna*, 24).

Pomimo wnikliwych badań nie udało się ustalić kiedy (być może ok. 30 przed Chr.) ani gdzie tego dokonał perypatetyk Andronikos: w Rzymie, Aleksandrii czy na Rodos. W każdym razie wydanie tych tekstów opiera się na porządku zgodnym z założeniami Arystotelesa i stanowi do dzisiaj kanon *Corpus Aristotelicum*. Andronikos z Rodos tworzył też komentarze do Arystotelesa, te jednak nie zachowały się.

OKRES KOMENTATORÓW. Po dokonaniach Andronikosa z Rodos rozpoczęła się trwająca przez 15 stuleci gr. twórczość komentatorska dotycząca odzyskanych pism ezoterycznych Arystotelesa. Twórczość ta obejmuje 3 okresy. Przez pierwsze 3 stulecia nowej ery dociekano literalnego sensu tekstów Arystotelesa, aby dochować wierności jego naukom i bronić go przed zarzutami platoniczków oraz stoików; kontrowersja z epikurejczykami zdawała się mniej znacząca. Drugi okres obejmował 3 kolejne (i ostatnie) wieki epoki antycznej (III–VI), odkąd dzięki Porfiriuszowi wprowadzano do neoplatonizmu elementy logiki i metafizyki Arystotelesa. Wreszcie tysiącletnia kultura filozoficzna Bizancjum wytworzyła nową jakość w egzegezie, parafrazie i kompendiach dotyczących gr. Arystotelesa.

Najstarsze z komentarzy do Arystotelesa nie zachowały się, dopiero od Aspazjosa i Aleksandra z Afrodyzji możemy śledzić proces przyswojenia pism Stagiryty w kontekście polemik z innymi szkołami filozoficznymi. Nieco wcześniej słynny lekarz Galen również dokonywał interpretacji tekstów Arystotelesa. Wg Aleksandra z Afrodyzji „we wszystkich kwestiach poglądy Arystotelesa przekazują więcej prawdy od innych”. Swą wnikliwością i wszechstronnością egzegeta ten zasłużył sobie na miano „drugiego Arystotelesa”. Wykazał oryginalność Stagiryty w zakresie pojęcia intelektu (νοῦς [noús]) biernego i czynnego. Oprócz perypatetyckiego podejścia naturalistycznego pojawia się u niego tendencja mistycyzująca, typowa dla późniejszego neoplatonizmu.

W następnym stuleciu za sprawą Porfiriusza, oprócz dzieł Platona również traktaty logiczne Arystotelesa stały się przedmiotem dociekań egzegetycznych – z tendencją do uzgodnienia obu filozofów w kontekście dominującego odtąd neoplatonizmu. W późnym antyku wygasły inne szkoły filozoficzne, ta-

kie jak epikureizm, stoicyzm i sceptycyzm. Twórczość komentatorska neoplatońskich epigonów wokół autorytetów Platona i Arystotelesa nie oznaczała zaniku oryginalności i skostnienia myśli filozoficznej, ponieważ komentatorzy kierowali się motywacją rzetelnego odtworzenia, natomiast podejścia ich były zróżnicowane, a nawet pozostające w rywalizacji. Autorzy monumentalnych komentarzy ze szkoły ateńskiej i aleksandryjskiej – Ammoniusz, Temistiusz, Syrianos, Asklepios, Simplicjusz, Olympiodor Młodszy, Jan Filoponos – nie postulowali własnych filozofii, pozostając przy merytorycznej egzegezie Platona czy Arystotelesa.

W tym ogromie materiału egzegetycznego trudno o zwięzłą syntezę czy charakterystykę literacko-filozoficzną. Jeden z ostatnich komentatorów późnego antyku, Elias (*In Aristotelis Categorias Commentaria*, 107, 24–26) stawiał następujące pytania: Czemu zawdzięczają swe nazwy szkoły filozoficzne? Dlaczego zwie się „perypatetycką” filozofię Arystotelesa? Czy filozofia ta zaistniała na wzór sztuki i nauki i czy jest przedmiotem naszego nauczania? W jaki sposób przebiega w niej procedura badawcza, jaki jest jej początek i koniec oraz droga pośrednia? Kim jest jej słuchacz i kim egzegeta? Jaka jest forma wykładni (λέξις [leksis]) i jaka treść myślna (διάνοια [diánoia])? Dlaczego wiąże się z nią niejasność (ἀσάφεια [asápheia])?

Ze względu na niejasność (motyw często powtarzany u komentatorów) zachodziła potrzeba ciągłej egzegezy tekstów Arystotelesa, co dało w efekcie rozległą twórczość. Wyd. berlińskie *Commentaria in Aristotelem Graeca*, wraz z oddzielnymi częściami, to ponad 15.000 stron tekstu. Żaden autor antyczny nie doczekał się tak obszernej i wnikliwej egzegezy. Ostatnie z tomów tego wydania zawierają teksty komentatorów bizantyńskich (Stefanos, Michał z Efezu, Eustratios, Sofonias, anonimowi), w związku z tym należy odnotować tu fakt o fundamentalnym znaczeniu dla kultury filozoficznej, że właśnie w chrześcijańskim Bizancjum przetrwały dzieła Arystotelesa, jak i wszystkie inne gr. pisma, gdyż były tam ciągle czytane, przepisywane i komentowane. Stamtąd też w oryginalnym i pełnym wymiarze zostały odzyskane przez europejski Zachód dopiero u progu nowożytności. Arystotelizm krzewiony w Bizancjum nie został dotąd w pełni przebadany i wiele ważnych tekstów pozostaje nie wydanych.

Ważniejsze postaci i dzieła z tego kręgu to Stefanos, który nauczał w Aleksandrii, a w 610 po Chr. został przez cesarza Herakliusza powołany na stanowisko wykładowcy w Konstantynopolu. Był autorem komentarza do *De interpretatione* i do III księgi traktatu *O duszy*. Po prawie dwóch stuleciach zastój nastąpił w Bizancjum, głównie za sprawą Focjusza, znaczące odrodzenie studiów nad Arystotelesem. Sam Focjusz komentował także *Kategorie* Arystotelesa na podstawie Porfiriusza i Ammoniusza, o czym wspomina w swym dziele *Amphilochia* (77, 134, 147). Doceniając tam pogląd Arystotelesa stwierdził, że „cała Hellada wprawiła się w słodki podziw dla jego mądrości”. Uczeń Focjusza – Aretas napisał komentarz do *Kategorii* (wydany dopiero współcześnie pt. *Areta Kaisareias Scholia eis tēn Porphyriu Eisagōgēs kai tas Aristotelus Kātegorias*, At 1994). Uznał się on za „zagorzałego miłośnika Arystotelesa i gorliwego badacza jego dzieł”.

Początkowo zwł. logika Arystotelesa była stałym przedmiotem studiów i egzegezy. Także później objaśniano traktaty *Organonu*, np. Michał Psellos i Nicefor Blemmydes stosowali nowe wyrażenia mnemotechniczne do wykładni figur sylogistycznych. Począwszy od XI w. następuje w Bizancjum odrodzenie arystotelizmu w jego oryginalnym i wszechstronnym wymiarze. Wskreszeniu arystotelizmu sprzyjała księżniczka Anna Komnena; zapewne pod jej patronatem Michał z Efezu i Eustratios z Nikei tworzyli wnikliwe komentarze do wielu pism Stagiryty.

Twórczość komentatorską i egzegetyczną dzieł Platona i Arystotelesa prowadzili tacy oryginalni wykładowcy w Konstantynopolu, jak Michał Psellos i Jan Italos, wprowadzając ferment do ówczesnej filozofii, narażając się nawet na anatemy ze strony kościelnej i cesarskiej.

W XIII w. pojawili się w Konstantynopolu wybitni arystotelicy i wykładowcy filozofii: Nicefor Blemmydes, Sofonias, Jerzy Pachymeres, Teodor Metochites. Sofonias na wstępie swej parafrazy traktatu Arystotelesa *O duszy* wyróżnił 2 rodzaje komentarzy: 1) tradycyjny – jako właściwa egzegeza tekstu służąca objaśnieniu treści w nim zawartych; 2) parafraza – dążąca do rozszyfrowania trudnych miejsc, jak w przypadku Temistiusza, Psellosa i samego Sofoniasa.

Aby sprostać potrzebom krzewienia edukacji filozoficznej w Bizancjum nastąpiło przejście od komentarzy do parafraz, wyciągów i podręczni-

ków. Nicefor Blemmydes był autorem podręcznika z logiki i fizyki Arystotelesa: Ἐπιτομή Λογικῆς καὶ Φυσικῆς [Epitomé Logikés kai Physikés] (*Epitome Logica et Physica*). W wymiarze podręcznikowym i metodycznym najbardziej wszechstronną wykładnią arystotelizmu była tzw. *Filozofia Pachymeresa*, czyli obszerne kompendium Σχεδιασµα περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους [Schediásmá perí tes philosophías toú Aristotélous] (*Zarys filozofii Arystotelesa*) w XII księgach (47 części, 238 rozdz.). Dzieło przełożone na łacinę pt. *In universam fere Aristotelis philosophiam epitome [...]* (Bas 1560) odegrało znaczącą rolę w rehabilitacji filozofii „oryginalnego Arystotelesa” na Zachodzie po epoce wł. renesansu i zaniku dominacji scholastyki i awerroizmu.

W XIV w. w Konstantynopolu wystąpiło ścieranie się dwóch koncepcji arystotelizmu. Jedna „nowa”, zorientowana na astronomię, której rzecznikiem był Nicefor Chumnos, autor dziewięciu traktatów Περὶ κόσμου καὶ τῆς κατ’ αὐτὸν φύσεως [Perí kósmou kai tes kat’ hautón phýseos] (*O kosmosie i jego naturze*), Περὶ τῆς ὕλης καὶ τῶν ἰδεῶν [Perí tes hyles kai ton ideón] (*O materii i ideach*). Oryginalna była jego polemika z Plotyńskim pojęciem duszy w myśl psychologii perypatetyckiej i w kontekście kreacjonistycznym. Druga koncepcja, głoszona przez Teodora Metochitesa, zwrócona była bardziej na fizykę, psychologię, biologię i meteorologię. Dzieło (39 rozdz.) nosiło tytuł Εἰς πάντα τὰ φυσικὰ Ἀριστοτέλους [Eis panta ta physiká Aristotélous] (*O zespole wszystkich pism fizycznych Arystotelesa*). Metochites opracował w duchu neoplatońskim wiele komentarzy do dzieł Arystotelesa (z wyjątkiem *Organonu* i *Metafizyki*).

Ostatnie stulecie trwania Bizancjum zdominowane było przez odwieczny spór o wyższość Platona czy Arystotelesa. Jeszcze przed zagładą Konstantynopola polemikę wokół obu filozofów toczyli zwolennik Platona Nicefor Polyhistor i arystotelik cesarz Jan IV Kanakuzenos, który dokonał parafrazy pięciu pierwszych ksiąg *Etyki nikomachejskiej*. Spór ten przeniesiony został do Italii, gdzie najpierw Georgios Gemistos (Plethon) sugerował wł. humanistom wyższość Platona nad Arystotelesem, w następstwie czego Grzegorz z Trapezuntu opowiedział się za Arystotelesem. Postawę koncyliarystyczną podjął kard. Besarion w dziele *In calumniatorem Platonis* (*Na oszczercę Platona*). W samym Konstantynopolu już pod tureckim panowaniem żył patriarcha Gennadios Scholarios – ostatni wielki arystotelik i jednocześnie znawca Tomasza z Akwinu.

Wprawdzie i później pisano w Konstantynopolu komentarze do Arystotelesa, ale na tym w zasadzie kończy się ciągłość arystotelizmu (perypatetyzmu) opartego na oryginalnych tekstach i uprawianego po grecku. Innego wymiaru nabiorą studia nowogreckie w tym zakresie. Osobny problem stanowi recepcja arystotelizmu w rzymskiej (Boecjusz), arab. (awerroizm), łac. (scholastyka, tomizm) oraz nowożytnej kulturze filozoficznej i naukowej.

Ważniejsze teksty źródłowe wydano w: *Commentaria in Aristotelem Graeca* (I–XXIII (II/1–3, III/1–2, IV/1–6, V/1–6, VI/1–2, XII/1–2, XIII/1–3, XIV/1–3, XVIII/1–3, XIX/1–2, XXI/1–2, XXII/1–3, XXIII/1–4), B 1883–1907); *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar*, wyd. F. Wehrli (I–X, Bas 1944–1959, 1967–1969²); C. J. de Vogel, *Greek Philosophy* (Lei 1953, II: *Aristotle, the Early Peripatetic School and the Early Academy*, 230–267); I. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition* (Gt 1957); *Theophrastus of Eresus. Sources for His Life, Writings, Thought and Influence*, wyd. i tłum. W. Fortenbaugh [i in.] (I–II, Lei 1992); *Commentaria in Aristotelem Byzantina* (I–III, At 1994–2005); w tłum. pol. wydano pisma Teofrasta: *Badania nad roślinami*, tłum. J. Schnayder (Kr 1961); *Pisma filozoficzne i wybrane pisma przyrodnicze. Charaktery*, tłum. D. Gromska, J. Schnayder, I. Dąbska (Wwa 1963); *Przyczyny powstawania i rozwoju roślin. Fizjologia roślin*, tłum. H. Wójtowicz (Lb 2002); oraz Arejosa Didymosa *Podręcznik etyki*, tłum. M. Wojciechowski (Kr 2005).

P. Merlan, *The Peripatos*, w: *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, C 1967, 899–949; J. P. Lynch, *Aristotle's School. A Study of a Greek Educational Institution*, Be 1972; P. Moraux, *Der Aristotelismus bei den Griechen*, I: *Die Renaissance des Aristotelismus im I. Jh. v. Chr.*, B 1973, II: *Der Aristotelismus im I. and II. Jh. n. Chr.*, B 1984, III: *Alexander of Aphrodisias*, B 2001; G. Reale III 139–171, IV 30–72; *La scuola dei filosofi. Scienza ed organizzazione istituzionale della scuola di Aristotele*, L'Aquila 1981; L. Benakis, *Grundbibliographie zum Aristoteles – Studium in Byzanz*, w: *Aristoteles. Werk und Wirkung*, B 1987, II 352–379; L. Benakis, *Commentaries and Commentators on the Logical Works of Aristotle in Byzantium*, w: *Gedankenzeichen*, T 1988, 3–12; *Aristotle Transformed. The Ancient Commentators and Their Influence*, Lo 1990; L. Benakis, *Commentaries and*

Commentators on the Works of Aristotle (Except the Logical Ones) in Byzantium, w: *Historia Philosophiae Medii Aevi*, A 1991, 45–54; J. Barnes, *Roman Aristotle*, w: *Plato and Aristotle at Rome*, Ox 1997, 1–69; L. Brisson, *L'Aristotélisme*, w: *Philosophie grecque*, P 1997, 673–699; M. Gigante, *Kepos e Peripatos. Contributo alla storia dell'aristotelismo antico*, Na 1999; R. W. Sharples, *The Peripatetic School*, w: *Routledge History of Philosophy*, II: *From Aristotle to Augustine*, Lo 1999, 147–187; L. Repici, *Uomini capovolti. Le piante nel pensiero dei Greci*, R 2000; *Aristotele e i suoi esegeti neoplatonici*, Na 2004; *Die Philosophie der Antike*, III: *Ältere Akademie. Aristoteles. Peripatos*, Bas 2004; R. Sorabji, *The Philosophy of the Commentators 200–600 AD. A Sourcebook*, I–III, Lo 2004; G. Kapriev, *Philosophie in Byzanz*, Wü 2005.

Marian Wesoly